

Vita Žerjal Pavlin, Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana

ŠOLSKE POTI K MARICI NADLIŠEK BARTOL (1867-1940) IN NJENIM LITERARNIM UPODOBLJENKAM S KONCA 19. STOLETJA

⇩ Dve nedavno izdani publikaciji, obe z letnico 2017, sta strokovno pozornost usmerili k Marici Nadlišek, por. Bartol, eni od tistih slovenskih književnic s preloma 19. v 20. stoletje, ki so formalno (srednješolsko) izobrazbo pridobile na učiteljišču, pravo literarno in siceršnjo razgledanost, potrebno za suveren nastop na tedaj še skoraj izključno moškem literarnem prizorišču, pa z veliko samostojnega branja. Gre za književnice, ki v učnem načrtu in berilih za gimnazijo niso omenjene (z izjemo Zofke Kveder, edine slovenske avtorice, katere delo je vključeno tudi v zbirko Zbrana dela). In vendar se po kateri od poti učiteljske avtonomije njihova imena in dela vseeno pojavljajo pri gimnazijskem pouku slovenščine. Tudi ime Marice Nadlišek Bartol.

Prva od uvodoma omenjenih publikacij je monografija *Slovenka, prvi slovenski ženski časopis (1897-1902)*, nastala pod uredništvom Marte Verginella, ki je Marico Nadlišek Bartol že leta 2007 predstavila v *Pozabljeni polovici, Portretih žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*, druga pa zbornik *Ženska literarna ustvarjalnost na Primorskem*, ki ga je uredila Marija Pirjevec. Pri obeh sem sodelovala kot soavtorica in Marica Nadlišek mi je »prečila pot«² že, ko sem pisala o tistih prevladujočih pesniških prispevkih v *Slovenki*, ki so jih oblikovale tedanje mlade pesnice. Nadlišek je bila, kot je znano, prva urednica tega časopisa, in ko je zaradi poroke svoje delo po treh letih prepustila naslednici Ivanki Anžič Klemenčič, je decembra 1899 javno izrazila zadovoljstvo, da je omogočila uveljavitev nadarjeni ženski pesniški generaciji. Glede na veliko število pesniških objav je tem pesnicam (Vidi Jeraj, Ljudmili Poljanšek, Kristini Šuler, Marici Strnad, Franji Trojanšek in Ljudmili Prunk) *Slovenka* zares predstavljala »vadnico pesniškega naraščaja«, kot je literarno vlogo ženskega časopisa poimenovala že Marija Boršnik, njegova prva raziskovalka. Poleg razčlembे uredniške vloge Marice Nadlišek je tudi kratko, a natančno označila njeno literarno delo. Te ugotovitve so bile tri desetletja kasneje izhodišče za prispevek Silvije Borovnik v monografiji *Pišejo ženske drugače?* (1995), namenjen predvsem analizi časopisa *Slovenka*, in nato še v monografiji *Književne študije* (2012), v kateri se je posvetila tudi avtoričinemu edinemu romanu *Fata morgana* (1898), ki je prvi slovenski tržaški roman.

To prvenstvo Marice Nadlišek ob njenem uredniškem delu omenja tudi Marija Pirjevec, urednica in avtorica enega od dveh uvodnih prispevkov zbornika *Ženska literarna ustvarjalnost na Primorskem*, ki sicer prinaša pretežno prispevke o sodobnih avtoricah z dela Primorske, v Sloveniji označenega za

»zamejstvo«. Drugo uvodno razpravo je prispevala Marta Verginella, prav tako Tržačanka. V obeh je delovanje Marice Nadlišek predstavljeno kot izhodišče literarnega ustvarjanja žensk omenjenega primorskega prostora, ki je bilo konec 19. stoletja še kot del Avsto-Ogrske – opozarjata oba uvodna prispevka – spodbudnejše za žensko emancipacijo od osrednjeslovenskih krajev.

V zborničnem prispevku Sin Vladi o Marici Nadlišek Bartol tržaške psihoanalitičarke Vlaste Polojaz pa je razčlenjen odnos med slavno materjo in še slavnejšim sinom Vladimirjem Bartolom. Pogled na intimnejše odnose med člani Bartolove družine sta namreč omogočila oba, saj sta objavila spomine. Življenje slovenske meščanske družine v tržaški predmestni četrti Sv. Ivan v prvi polovici 20. stoletja je Vladimir Bartol zelo živo opisal v *Mladosti pri Svetem Ivanu* (2001), krajša avtobiografija Marice Nadlišek Bartol *Iz moje-ga življenja*, ki jo je pred smrtjo sama pripravila za objavo, pa je leta 1948 v nadaljevanjih izhajala v *Razgledih*, a je od leta 2005 dostopna v zbirki njene krajše proze *Na obali*, ki jo spremlja izčrpna študija Christine Biber. Postala je tudi osnova za biografski roman Eveline Umek *Po sledeh Fata morgane*.

Pri Sv. Ivanu je Marica Nadlišek živela že kot otrok (čepprav rojena na Koloniji v Trstu), in sicer v meščanski družini, v kateri sta bila tako mati Marija kot oče Štefan, geometer, občinski svetovalec in eden od ustanoviteljev tržaške slovenske politične stranke Edinost, dejavna v slovenskem kulturno-političnem življenju Trsta. Po učiteljišču v Gorici se je zaposlila kot učiteljica na slovenskih šolah, najprej v Bazovici in na Proseku, nato v domačem Sv. Ivanu. Tu je živela tudi z družino, ko se je leta 1899, za tisti čas pozno, že v dvaintridesetem letu starosti, poročila s poštnim uradnikom Gregorjem Bartolom. Po nastopu italijanske oblasti si je mož kot nekdanji avstrijski državni uradnik moral poiskati službo v Ljubljani, septembra leta 1919 pa se mu je z otroki pridružila še Marica. Pred tem je na svojem tržaškem domu še tajno organizirala slovenski pouk, vendar jo je italijanska policija kot slovensko pisateljico osumila protiitalijanskega delovanja in večkrat zaslišala.

Po poroki se je odpovedala urejanju *Slovenke*, ker njen mož »ni bil naklonjen stikom, ki jih je kot urednica ženske revije vzdrževala s Simonom Gregorčičem, Franom Govekarjem in Ivanom Trinkom, kar jo je močno prizadelo«. (Verginella 2007: 95) Simon Gregorčič, čigar poezijo je Marica Nadlišek poleg Prešernove in Stritarjeve vzljubila že na učiteljišču, je bil namreč prvi *Slovenkin* urednik za poezijo, vendar ga je kmalu zamenjal Anton Medved. Gregorčiča in Marico Nadlišek pa povezuje tudi spor z goriškim škofom Antonom Mahničem, zato je možno v šoli nanjo opozoriti tudi ob obravnavi Gregorčičeve pesmi *Človeka nikar!*

Marica Nadlišek je namreč leta 1892 v ospredje slovenske javnosti vstopila zaradi polemike z Mahničem, ki je v *Rimskem katoliku* kritiziral prevod De Amicisovega Srca, češ da je delo nemoralno, ker ne omenja katoliške Cerkve, na kar se je odzvala s člankom v *Slovanskem svetu*, v katerem mu je očitala, »da je s svojimi pristranskimi pogledi zaviral razvoj slovenske književnosti, da ni posredoval resnice in da je zato bralcem preprečeval ustvariti si lastno mnenje.« (Biber 2005: 351) Mahnič jo je v odgovoru mizogeno označil za »amazono Marico«, sama pa je javno vprašala: »Zakaj se bavi le z osebo mojo in ne s stvarjo?« »Tudi v nadaljevanju polemike, ko je ostro reagirala proti Mahničevemu nasprotovanju do ustanavljanja ženskih

društev in ženskega javnega nastopanja, se ni dala zmotiti v svoji svobodomiselni in literarno militantni drži.« (Verginella 2007: 94-95)

↘ **Slika 1:** Marica Nadlišek Bartol v polemiki s škofom Antonom Mahničem.
Ilustracija: Davor Grgičević

V skladu s poklicno zahtevo tedanjega časa je po poroki opustila učiteljski poklic ter zaradi številne družine, saj je v prvih devetih letih zakona rodila sedem otrok (a sta dva umrla), skoraj povsem prenehala pisati. Objavila je le še nekaj besedil za otroke – predvsem o svojih otrocih. Leta 2009 je osemnajst tovrstnih zgodb izšlo v knjigi z naslovom *Amerika in druge zgodbe o mojih otrocih*, ki jo je uredila tržaška pisateljica Evelina Umek.

Eno od teh zgodb (Kako je naša Mašenka lovila ptiče) uporabi tudi Vlasta Polojaz za psihoanalitično analizo Marice Nadlišek Bartol kot matere, ki se je pravzaprav odrekla starševski vlogi, kadar svojim otrokom (kar potrjuje še s prizorom iz Vladimirjevega življenjepisa) ni pomagala odkrivati stvarnosti, temveč jim je s svojo dvoumnostjo in avtoritarnostjo, s katero je zviška gledala nanje, večkrat povzročala nelagodje. Poleg tega se raziskovalka opira na Vladimirjev opis lastnega rojstva, o katerem mu je mati večkrat pripovedovala kot o strašni nevihtni noči z vriskajočimi pustnimi šemami, njej pa so se ji »v porodnih krčih trgali živci«, in ob tem postavi tezo, da Marica takrat ni doživela t. i. primarne materinske skrbi, stanja popolne osredotočenosti na otroka. To Polojaz pojasni z dejstvom, da je njen prvorojenec umrl kot dojenček, za kar se je čutila krivo, ker je sledila nasvetom nekega avantgardnega pediatra, in tudi tretji porod jo je še vedno povezal s smrtjo prvega sina. Poleg tega raziskovalka na osnovi sinovih zapisov ugotavlja, da je mati vanj prenašala svoja občutja, predvsem nezadovoljstvo zaradi izgubljenega pomembnega življenja v javnosti in zanjo

brezpomembne vsakdanjosti, del katere so bili tudi otroci. Že Vladimir Bartol je zato menil, da bi mati po poroki morala nadaljevati kulturno in literarno delo, ki ji je dajalo zadoščenje.

K javnemu delovanju se je v večji meri vrnila šele v dvajsetih in tridesetih letih v Ljubljani, ko je leta 1921 postala ena od ustanoviteljic Kola jugoslovanskih sestara. Od leta 1923 je s predstavivijo najpomembnejših pisateljic svojega časa in jugoslovanskih bork za pravice žensk sodelovala z *Ženskim svetom*, ki je začel izhajati v Trstu, nadaljeval pa v Ljubljani, in med letoma 1931 in 1934 bila tudi njegova odgovorna urednica. Iz javnosti se je zaradi bolezni umaknila šele zadnji dve leti pred smrtjo.

Ker je verjetno prav obravnava Bartolovega literarnega dela priložnost, da v šoli spregovorimo tudi o njegovi materi kot urednici in pisateljici, je to tudi možnost, da razmišljamo o vplivu ženske poklicne (ne)uresnitve na njeno materinstvo. Tega se pisateljica Marica Nadlišek, kot kažejo njena pripovedna dela, v katerih je predstavila pretežno slovensko meščanstvo svojega časa in mlade izobražene meščanke, še ni povsem zavedala.

Povest *Intrigant* (ena od zgolj dveh, ki jih je objavila v *Slovenki*, in sicer šele leta 1902, ko je ni več urejala, čeprav je nastala že leta 1899) se zaključuje z obljubo mlade meščanke Vere snubcu, ko jo zaradi spletke po različnih zapletih končno zasnuje in s katerim jo družijo vzajemna ljubezen, da se ne bo več ukvarjala s slikanjem. Umetnosti je prej posvetila vse svoje sile, doživela laskavo pohvalo tržaškega slikarja in bila vesela, ko je videla kako svojo podarjeno sliko na steni, a slikanje je imela le za način, pozabiti na nesrečno ljubezen.

Vendar se slikanju Vera odpoveduje na snubčevu željo in tudi pripoved *Iz življenja mlade umetnice* (1890) pokaže, da umetniške ambicije žene, celo če jih omeji na domače okolje, motijo moža. Odlična pianistka Liljana, katere igranje so hvalili vsi, ki so jo imeli možnost poslušati, in se je pred poroko preživljala kot učiteljica klavirja, po poroki zapiše v dnevnik:

Danes me je po končanih hišnih opravkih našel pri klavirju, mojem ljubem klavirju, in dejal je sicer smeje, vendar tako, da me je zbadlo v srce:

„Moja debela suknja pogreša en gumb; ne bi bilo bolje, da ga takoj prišiješ, ker drugače mi bode neprijetno, ko jo bodem hotel obleči.“

Vstala sem resna in molče ter mu prinesla popravljeno suktnjo, tedaj me je prosil odpuščanja, me objel in poljubil, ali to mi ni olajšalo srca. (Nadlišek 2005: 88)

Liljana se tolaži s pričakujočo materinsko srečo, vendar ob porodu umre, kmalu za njo pa tudi otrok.

Paternalističnega zavračanja ženske ustvarjalnosti pa osrednji liki Marice Nadlišek ne doživljajo le doma, temveč jim »striže peruti« tudi javni, kulturni prostor, kot kaže primer mlade Danice iz *Strtih perutih*, ki o zavrnitvi njenih novih literarnih snovi in oblik, kakršne so že zaradi svojih specifičnih ženskih izkušenj nujno vnašale književnice, ogorčeno poroča svoji mladostni prijateljici: »Ne le mislila, zavedala sem se, da bodo veselo sprejeli novo obliko in novo snov v malo svoje slovstvo. Zato me je tem bolj zadel njih odgovor, in tem bolj me je zbolelo – ne zbolelo – pomilovala sem jih samo, da so zavrgli to, kar bi bilo le v čast njihovi pomanjkljivi literaturi.« (Nadlišek 2005: 111)

Vendar prijateljica, prav tako mlada meščanka, ki zaradi drugačnega značaja brez težav sprejme za žensko njenega položaja pričakovan življenjski vzorec, prijateljčin neuspeh, ne da bi prebrala njeno delo, pripiše njegovi slabi kakovosti.

Liljana (Iz življenja mlade umetnice) je bila kot še vrsta pisateljčinih osrednjih ženskih likov pred poroko učiteljica in s svojim delom je po očetovi smrti preživljala sebe in mater. Marja Boršnik (1962: 116) za avtoričin značilni lik učiteljice ugotavlja, da si poklicnega dela »ni izbrala toliko iz notranjega nagiba kakor iz gmotne potrebe, zato v njem ne najde zadoščenja«, vendar na njihovo (ne)zadoščenost bolj kot nagib, zaradi katerega so izbrale ta poklic, saj je bil ta lahko tudi idealističen, vplivajo pogoji dela ter dejstvo, da jim težko pridobljeni zaslužek omogoča zgolj skromno preživetje. Poleg tega so ženske, ki so se bile prisiljene preživljati same, v meščanski družbi veljale za manjvredne. (Biber 2005: 355)

Morda tudi zato v romanu *Fata morgana* profesor teologije Nemeč mnenje zdravnika Rodiča, da se mu zdi Zdenka, ki je za preživetje prisiljena poučevati, »presamosvoja, preveč – emancipirana« (Nadlišek Bartol 1998: 181), zavrača in ima te lastnosti le za posledico njenega težkega socialnega položaja: »'Če bi jo kdo osrečil in jo rešil morečih skrbi,' si je mislil profesor, 'bi Zdenka postala najpohlevnejša žena. Izginila bi njena trma in vsa navidezna emancipiranost ...'« (Nadlišek Bartol 1998: 182) In vendar se je le z njo lahko pogovarjal »kot doslej še z nobeno žensko. Ona pa mu ni zgolj pritrjevala, ampak mu je tako dolgo ugovarjala, dokler je ni o kakem vprašanju dodobra prepričal.« (Nadlišek Bartol 1998: 173-174),

Deziluzijo mladih meščank, ki so odhajale učiti v majhne vasi in so novo okolje pogosto doživljale kot Cankarjevo »Goličavo«, v pripovedi Strte peruti mlada učiteljica Danica predstavi ironično: »Pred mojim dvorom pa me je čakal nadučitelj z ženo in kopico otrok. Milostno me je sprejel moj sloki načelnik. Ni imel svetlega cilindra ne gladkih rokavic ne črnega fraka. V zamazani kapi in v jako ponošeni obleki mi je podal žuljavo roko in mi dejal prav milostno, da mi bode dobro, celo prav dobro, ako bodem *prav* ravnala.« (Nadlišek 2005: 106-107)

Njeno razočaranje dodatno utemelji njena prijateljica:

Vem, kakšne nazore je imela Danica o učiteljskem stanu. Navdušena je bila zanj in mi je često pravila, kako bode šola njej vrt, otroci pa nežne cvetice, katere bode vzgajala. Lahko je govoriti, predno se poskusi! Misli si veliko otrok v nizki sobi, v zatohlem prašnem zraku, vrhu tega je marsikatera trda buča poleg neukrotljivih otrok. 'O, kako lahko je govoriti o vzvišenem učiteljskem poklicu, kako lahko navduševati v šolah mladino za ta stan!' je pogostoma vzkliknila Danica. 'Vrt, vrt, lepa primera, toda pojdite tudi poskušat, ali je res tak vrt, pa ne v mesto, ondi so ljudje zavedni, nego v to vas!' (Nadlišek 2005: 107-108)

Vsekakor pa velja ugotovitev Marje Boršnik, da osrednji ženski liki Marice Nadlišek hrepenijo predvsem po uresničitvi idealne ljubezni v zakonski zvezi, zaradi česar so pogosto označene za »romantične duše«, ker pa je idealni moški nedosegljiv, se poročijo po premisleku le tiste, ki morajo razrešiti svojo življenjsko stisko: »Njena junakinja je prefinjena duševna aristokratka, ki se trga iz banalnega povprečja v hrepenenju k nadpovprečnemu junaku-umetniku, ki bi jo doumel in ki bi ga mogla občudovati. Ker pa je vezan drugod, ji ostane ne-

dosegljiv. Razočarana ob neuspehu, si želi le še toplote in miru, pripravljena, da povrne zakonskemu drugu ljubezen z zvestobo.« (Boršnik 1962: 116)

Tudi Liljanin (Iz življenja mlade umetnice) ljubezenski ideal je že poročen, in ker je ljubezen obojestranska, se z družino preseli, Liljana pa se poroči zgolj na materino željo. Toda usoda se z njo poigra, saj v zakon stopi na isti dan, ko njen srčni izbranec vdovi.

Za poroko se odloči tudi Zdenka iz romana *Fata morgana*, ki je po očetovi smrti prisiljena z lekcijami klavirja, petja in francoščine preživljati sebe ter mater in svojo službo dojema kot muko. Idealna moška (poročeni slavni slikar, ki nenadno umre, ter profesor teologije) sta zanjo nedostopna, in ko jo suhoparno pisno zasnuje zdravnik Rodič, se zaveda, da ga ne ljubi, vendar ji je simpatičen, kar naj bi po njeno zadoščalo za srečen zakon, predvsem pa je to rešitev: »Ali ne bom tako rešena svoje osamljenosti in skrbi za obstanek? Ali mi ne sama božja previdnost, ki ne zapušča sirot, pošilja tega rešitelja ...?.« (Nadlišek Bartol 1998: 206) Vendar v epilogu romana izvemo, da mož kmalu umre in je tudi njene relativne sreče konec.

Mlada učiteljica Roza iz pripovedi *Pod streho* (1897), ki vzdržuje bolnega očeta, mačeho ter polsestro, si mora zato po šolskem delu iskati še dodaten zaslužek z zasebnimi urami, kar jo zares utruja. In ko jo zasnuje vdovec, ki jo je pred leti razočaral ter zapustil zaradi bogate neveste, zaljubila pa se je kasneje še v že poročenega igralca, ponudbo vesela sprejme: »vesela, da jo reši neugodnega življenja in težkih skrbi.« (Nadlišek 2005: 227)

Toda do prave deziluzije je že prišla njena prijateljica, katere mož uradnik je imel »prav pičlo plačo«, zato je Roza blagovala: »Blagor tebi, ker ti ne bo treba skrbeti, kaj bodeš dajala jesti, s čim bodeš oblačila svoje otroke. Kako sva sanjala vse drugače, nego je prišlo, moj Marko in jaz! Slabo sva računala. Ubijati se morava, skoro bi rekla, noč in dan, a vendar komaj, komaj živiva, skromno in revno živiva.« (Nadlišek 2005: 229)

In ko jo Roza prekine s prepričanjem, da zaradi medsebojne ljubezni lažje prenašata tegobe, prijateljica tudi ideal poroke iz ljubezni, ki je bil, kot ugotavlja Katja Mihurko Poniž (2014: 86), osrednja tema meščanskega ljubezenskega romana slovenskih književnic Luize Pesjak in Pavline Pajk iz druge polovice 19. stoletja (pojavlja pa se tudi v romanu *Fata morgana*), razveljavi: »Ah, ljubezen, ta je izginila že davno; nič ne čutiva nego usmiljenje drug do drugega in do otrok. Da bi mi bil kdo prej to pravil, bi mu bila rekla, da me le hoče odvrniti od njega, kakor sem rekla svoji rodbini, ki mi je pravila in svarila, da se še sam težko preživi s tisto plačo. Zadovoljna bodem s suhim kruhom in vodo na njegovi strani – sem jim odgovarjala, ali kmalu kmalu je prešla vsa poezija: skoro je nastopilo trdo, realno življenje ...« (Nadlišek 2005: 229)

Morda bi kaj takega lahko Liljani (Iz življenja mlade umetnice) priznala tudi njena mati, ki je prav tako kljubovala staršem in se poročila s srčnim izbrancem, čeprav ni bil dobro gmotno preskrbljen. Liljana pa je tega ne želi vprašati, čeprav pomisli: »Mogoče, da se je pozneje na skrivnem kesala, ker je tako ravnala, kakor je, in da želi meni boljše usode.« (Nadlišek 2005: 56)

Marica Nadlišek se je torej zavedala, da tudi poroka ne pomeni življenjske varnosti za meščansko žensko, če moževi prihodki ne zadoščajo za družino. Po drugi strani pa moškimi očita poroko zgolj zaradi bogastva. Pisateljica

jih za preračunljivost kaznuje. Učiteljica Liljana naj bi postala lahek plen takega koristolovca, ki se pohvali prijatelju: »Jaz vzamem tam le trideset tisoč; kaj morem za to, da mi pride še ona za nameček?« Vendar Liljana k sreči za njegov namen izve in se mu poroga. V romanu *Fata morgana* se s starejšo bogato vdovo poroči lahkoživi poštni oficial Ivo Nemeč, vendar ga ljubosumna žena neusmiljeno nadzira. V pripovedi *Intrigant* pa se naslovni lik preračunljivo bogato poroči, vendar »s pravo Ksantipo, s katero nima mirne urice, prijetne urice« (Nadlišek 2005: 293). Toda Vera se je sprva pripravljena odpovedati svoji sreči z izbrancem, saj naj bi bil razlog za njegovo bogato poroko moralen: s tem bi poskrbel še za preživetje ostalih članov družine, kar pa se kasneje izkaže za zgolj spletko zoper njo.

Tako kot v drugi slovenski literaturi konca 19. stoletja je tudi Marica Nadlišek ubesedovala spoznanje, da se je meščanski zakon, vpet v verske in ekonomske razloge, znašel v krizi. (Mihurko Poniž 2008: 205) Vendar je »/.../ za Marico Nadlišek poroka nerazdružljiva vez in, v skladu z družbenim mišljenjem tedanje dobe, ne more sprejeti ločitve ter vidi možnost izhoda iz nesrečne zveze edino v smrti.« (Biber 2005: 357) Prešuštniki (npr. v noveli *Usoda kali*) pa so kaznovani.

Pomembno vlogo ženske emancipacije je Marica Nadlišek, tako kot že prve slovenske književnice Josipina Turnograjska, Luiza Pesjak in Pavlina Pajk, še vedno videla v ženskem prispevku k narodnemu gibanju: pri čitalniških in taborskih prireditvah ter pri vzgoji otrok v ljubezni do slovenskega naroda. Narodnemu ozaveščanju je bila v veliki meri namenjena tudi njihova literatura. To je tudi ključna vsebina kulturnih in političnih nazorov Marice Nadlišek, ki jih je predstavila že leta 1888, takrat komaj enaindvajsetletna, v svojem prvem članku *Narodno ženstvo*, objavljenem v *Edinosti*. Ob tem je v članku »opozorila na pomanjkljivo ozaveščenost slovenskih žensk, ki so se do takrat izobraževale le 'v drugem, tujem duhu'« (Verginella 2017: 22). Zato se je že kot urednica *Slovenke* zavedala tudi naloge vzgoje slovenskih bralk, k temu pa spodbujajo tudi njeni ženski pozitivni literarni liki, ki »imajo ob drugih vrlinah tudi izrazit narodnostni čut« (Verginella 2007: 94). V pripovedi *Intrigant* je opozorila tudi na tujo, torej neslovensko vzgojo slovenskih izobraženek iz notranjosti slovenskega ozemlja. Osrednji lik Vera, ki se zaradi ljubezenskega razočaranja umakne k sorodnikom v bližino Kamnika, pravi: »Reči moram, da mi tukajšnje preprosto ljudstvo bolj ugaja nego inteligenca, posebno ženska inteligenca. Te ženske so sicer iz naših tal, a so nam vendar tuje, ker so tuje vzgojene.« (Nadlišek 2005: 287)

Pisateljica je skušala pridobiti zanimanje meščank za slovensko književnost in znanje jezika tudi tako, »da je v svojih delih omenjala slovenske pesnike, pisatelje ter njihove knjige in objavljala v *Slovenki* slovarčke z izrazi za vsakdanje potrebe.« (Biber 2005: 350) V *Intrigantu* Vera tržaškemu Italijanu ogorčena poroča, da je v Kranju našla zanemarjena grobova Prešerna in Jenka, kar ima za žensko napako: »Gnala me je tja želja, da obiščem groba dveh naših imenitnih pesnikov. Eden teh je nam celo to, kar vam Dante. Visoka spomenika kažeta kraj, kjer počivajo sveti ostanki, a krog kamnov? Krog enega so naložene groblje in izmed njih poganja trava, drugi pa je ves poraščen s travo. /.../ Mlada dekleta, pa tako brez poezije!« (Nadlišek 2005: 287)

Kot učiteljica se je Marica Nadlišek zavedala tudi pomena svojega poklica za

širjenje nacionalnih idej. To prepričanje izraža pripovedovalka v pisateljčini prvi pripovedi *Moja prijateljica*, objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* leta 1889, ob slovesu od prijateljice, ki je dobila službo učiteljice v majhni gorenjski vasi: »Govorili sva pa največ o njenem poklicu in v svojem dekliškem navdušenju razpravljali, kako važen bo ta njen posel; kako je ona srečna, ker bo mogla kaj storiti za svoje rojake in za ves narod; v nežna, mlada srca bo sejala kali vsega dobrega, ljubezen do domovine in do vsega človeštva.« (Nadlišek 2005: 14)

Poroka z bogato nevesto zgolj zaradi denarja je za Marico Nadlišek še nemoralnejša in vredna še hujše kazni, če pri tem preračunljivec prevara tudi narod in se poroči s tujko, kot se v tej pripovedi Vinko. Pri tem prvoosebna pripovedovalka dvomi v prepričanje (kasneje ga srečamo v Tavčarjevi *Visoški kroniki*), ki ga izrazi z Jurčičevimi besedami, da žena nujno sprejme moževo narodnost: »Ali misli morda nanjo vplivati po Jurčičevih besedah, da ženska postane navdušena Kitajka, ako je njen mož Kitajec? Bogastvo, denar, ta, ta je privabil lahkomišelnega metuljčka na italijansko cvetko ...« (Nadlišek 2004: 19-20) Izkaže pa se, da se je Vinko uštel, ker je imel njegov tast več dolgov kot premoženja, zato koristoljubeč na koncu materialno in kot pijanec tudi moralno propade.

Drugačno in še danes sodobno vizijo narodnostno mešanega zakona pisateljica predstavi v povesti *Intrigant*, nastali 1899; v času nastanka je bila gotovo feministična, saj ženske ne potiska v podrejeni položaj tiste, ki se mora odpovedati svojemu narodu na račun moževega, tega pa ne pričakuje niti od moža. Mlada meščanka Vera Italijanu, ki v njej prepozna narodno zavedno Slovenko in meni, da se iz nacionalističnih razlogov ne bi želela poročiti s tujcem, odgovarja:

'Zakaj ne, jaz bi kljub temu vedno ostala Slovenka.'

'Pa ko bi Leandri, kakor npr. jaz, ne znal slovensko, morali bi se vdati in obrniti na italijansko.'

'Tega pa ne; ampak vsakega pol, moj mož bo moral znati tudi slovensko.'

'In če bi mene vi prav srčno, srčno ljubili in jaz vas tudi, seveda, ali bi še gledali na to, ali bi ne postali mojega mišljenja?'

Ker mu ni odgovorila takoj, je dejal na pol resno na pol šaljivo: 'Torej se moram jaz učiti slovenščine.' (Nadlišek 2005: 287)

Verina samozavest bralca ne preseneti, saj jo kot taka označena že na začetku pripovedi: »Vera je bila izobražena in omikana deklica kakih dvaindvajsetih let, ki se ni zadovoljila z ono splošno površno omiko, ki se pridobiva v šolah; izobraževala se je sama še z mnogim, raznovrstnim in izbranim čitanjem. Znala se je vesti priljudno in prijazno ter vedno nepretirano in neprisiljeno. Imela je lastno voljo in prepričanje, katero je vsakemu naravnost povedala brez vsiljevanja, vselej mirno, premišljeno, pa vendar skoraj boječe.« (Nadlišek 2005: 273)

Kot še v oznakah večine osrednjih ženskih likov prepoznamo tudi v tej avtoričino lastno težnjo po (neformalnem) izobraževanju z branjem, saj je sama od mladega v izvorniku prebirala francosko, italijansko, nemško in še zlasti rusko literaturo. Izobrazba in vsestranska omika meščanske ženske sta bili za Marico Nadlišek pomemben del ženske emancipacije in podlaga srečnejšemu zakonu, »da bi se približale svojim možem, našle več skupnih

interesov in se lažje pogovarjale z njimi«. (Biber 2005: 349-350) V tem je pisateljica tako kot mnoge sodelavke *Slovenke* videla možnost drugačne osnove za sklepanje zakonov in enega od odgovorov na reševanje krize meščanskega zakona.

Ob tem lahko pomislimo na neizobraženo točajko Ančko in njen nesrečni zakon s sodnikom Vrbanjem iz Kersnikove *Jare gospode*. In ponuja se še ena šolska pot k Marici Nadlišek, saj je na začetke njenega pisanja odločilno vplival prav Janko Kersnik, ki jo je usmeril v aktualni poetični realizem. Znotraj tega obdobja bi bilo primerno obravnavati tudi njeno literaturo, čeprav je nastajala deloma tudi sočasno z moderno (in naturalizmom). S Kersnikom je stopila v stik, ko je leta 1889 *Ljubljanskemu zvonu* poslala svojo prvo povest Ana, kasneje preimenovano v *Moja prijateljica*, napisano pod vplivom Stritarjevega svetobolja. Vendar jo je za objavo zaradi Kersnikovih nasvetov, ki ji je svetobolnost odsvetoval, spremenila. Čeprav se ni povsem strinjala z njegovim pisateljskim nazorom, po katerem je želel doseči »pri čitatelji 'zadoščenje' ... ki tiči v zadovoljnosti, da se dobro plačuje in hudo kaznuje« (Biber 2005: 353), je v skladu s tem spremenila tudi konec novele *Na obali* (1889). Pregledal ji je še črtico *Dež in sonce* (1889) in novelo *Iz življenja mlade umetnice* (1890), o kateri ji je napisal: »Nekov blagodejen realizem veje v ti noveli, kakor ga pri ženskih pisateljicah nismo vajeni ... Glejte, tako se mora pisati: stari na tistih tleh, in gibati se v tistih krogih, katere človek pozna, katerih je vajen, potem jemati kot podlago vsi stavbi in za daljni izid resnične dogodljaje iz lastnega življenja, iz lastne izkušnje, in kot vez vsega, in za vnanjo opravo jemati oni idealistični odsev, za katerega ima fantazija skoro vedno dovolj na razpolaganje.« (Biber 2005: 353)

Pisateljica je nasvet upoštevala in v svojo literaturo vnašala avtobiografske prvine in situacije ter like iz njej znanega življenja. Kersnik, s katerim si je dopisovala do začetka 1890, srečala pa le enkrat na Bledu (avgusta 1889), ni bil le njen literarni mentor, temveč tudi »idealni moški, značilnosti katerega je tolikokrat opisala v svojih delih, spomin nanj in na njuno srečanje pa je literarizirala v drugi izmed *Slik in sličic iz življenja* (1896)« (Biber 2005: 353).

V avtoričini prvi ustvarjalni fazi pod Kersnikovim vplivom se kaže še idealistično-romantični realizem. Za drugo obdobje, ki ga Christina Biber opredeljuje med letoma 1894 do 1899, pa je značilen psihološki realizem in tržaški motivi z vrhuncem v noveli *Pod streho* (1897) o usodi dveh polsester iz tržaškega delavskega predela, učiteljice in mlajše veseljaške neizobražene delavke. Vendar ta novela poleg oseb iz delavskega sloja, ki za Marico Nadlišek do tedaj niso bile tipične, že vsebuje tudi naturalistično dednostno determiniranost, saj je lahkoživost mlajše sestre določala že njeno mater, očetovo drugo ženo, poleg tega sta bili polsestri tudi drugače vzgojeni: prva z željo proletarskih staršev po njenem boljšem življenju, druga pa brez tovrstnih pričakovanj. Zato je mogoče to novelo že vključiti tudi v avtoričino zadnje obdobje, v katerem se je približala naturalizmu s črticama *Osveta* (1899) z motivom spolnega nadlegovanja mlade delavke in njenega maščevanja ter *Iz oblasti teme* (1901) o mladem delavcu, ki ga sovraštvo do matere, zaradi prešuštva krive za očetov samomor, privede do njenega uboja. In vendar je še leta 1895 s člankom v *Slovanskem svetu* začela polemiko zoper naturalizem kot nevarni skrajnosti realizma, čeprav jo je prav nova struja z

Govekarjem na čelu podprla v boju proti Mahničū. Spravo z Govekarjem je dosegla »po letu 1896, ko si je prizadevala, da bi ga pridobila za sodelavca Slovenke«, (Biber 2005: 351) kar ji je uspelo.

Svoj edini roman *Fata morgana* je pod moškim psevdonimom v nadaljevanjih objavljala v *Ljubljanskem zvonu* leta 1898, vendar predstavlja »korak nazaj v razvoju njene proze, saj je postavljen na podeželje k Sv. Ivanu pri Trstu in je prežet z idiličnimi momenti« (Biber 2005: 354) oziroma kaže nekatere značilnosti sentimentalnega vzorca, (Mihurko Poniž 2014: 86) znanega iz angleške, francoske in nemške tradicije ter tudi Stritarjevega *Zorina*. V romanu pisateljica predstavlja podeželsko-mestno življenje Trsta in okolice, dogajanje na Dunaju pa ji služi »kot primer velemesta, njegove brezdušnosti, narejenosti in tudi pokvarjenosti. V ljubezenska razmerja je zapletla več mladih parov, od katerih nekateri izvirajo iz dokaj premožnih meščanskih družin, vsi pa si utirajo pot v življenje, nekateri z izobraženostjo in trdim delom, drugi pa z ukanami in špekulacijami.« (Borovnik 2012: 13)

Silvija Borovnik (2012: 13) je opozorila tudi na nove motive in teme, kot je razmišljanje o svobodni ljubezni in zakonu, ki se je večinoma še vedno sklepal na osnovi finančnih in družinskih interesov, kar je bilo pogosto obravnavano v *Slovenki*. Učiteljica Zdenka prezira sodbe moralistov in predvsem moralistk, ki so pripravljene spregledati vsa prešuštva, neporočene pare pa brez poznavanja razlogov obsojajo: »Uh, ti pritlikavci, ti mali, nizkotni duhovi, te hinavske moralistke, ki ne prizanesejo nikomur in ki ne znajo upoštevati razmer, ki so mnogokrat močnejše kot ljudje!« (Nadlišek Bartol 1998: 115-116)

Izzivalna je tudi tema erotične ljubezni med duhovnikom, mladim kaplanom, in meščanskim dekletom Dano, ki se zaključí z njegovo premestitvijo, in kot nakaže pripoved, možnostjo njegovih novih ljubezenskih zvez, ter njeno odločitvijo za samostan, saj je ljubila idealno, iskreno in te ljubezni sama nima za grešno, ker jo je osrečevala. S tem je podkrepljena idejna poanta romana, nakazana z naslovom, da je sreča kot fatamorgana. Ljubezenske želje obhajajo tudi profesorja teologije Vladka Nemca, ki pa se od skomine raje umakne.

Katja Mihurko Poniž (2008: 144-145) je opozorila še na lik lezbijke Olge, ki je »lepa, zabavna, dobrega srca in neodvisna, saj sama potuje po Evropi« in za katero pripovedovalka pove, da se je zaljubljala »le v lepe ženske, ki so ji kar razkosavale srce, kakor je pravila sama«. (Nadlišek Bartol 1998: 100) Raziskovalka ob tem ugotavlja, da je pisateljičin prikaz lezbijke zelo drugačen od posmehljivega Govekarjevega v dveh zgodbah (Institutka ter Ljubezen in rodoljubje), knjižno objavljenih leto pred njenim romanom, ki ju je pisateljica nedvomno poznala: »Ne samo, da žensk, ki so čutile drugače kot večina predstavnic njihovega spola, ni hotela izpostaviti posmehu, marveč je z izredno pozitivno prikazanim likom Olge poudarila njihovo pravico do drugačnosti.«

↘ POVZETEK

Tako v romanu *Fata morgana* kot v kratkih pripovedih, zbranih v zbirki *Na obali*, so osrednji liki Marice Nadlišek mlade meščanke, le v zadnji fazi tudi delavke. Z različnimi pripovednimi postopki, med ka-

terimi so pogosti dnevnik, pisma in retrospektive, predvsem pa z živahnimi dialogi, pisateljica dovolj plastično oblikuje njihove značaje in izraža temeljne dileme slovenske ženske ob koncu 19. stoletja ter njihovo težnjo po emancipaciji. Tudi sodobni bralci z zanimanjem spremljamo njihova pričakovanja, upanja in razočaranja. Pred nami zaživi avstro-ogrski nacionalno mešani, a vendar tudi slovenski Trst in njegovo zaledje. Pisateljica in urednica, »ki je bila konec 19. stoletja vsestransko prisotna in deležna velikega priznanja ne samo na tržaškem, ampak tudi na celotnem slovenskem kulturnem področju«, (Biber 2005: 347) je zato gotovo vredna omembe in obravnave pri gimnazijskem pouku slovenščine.

Ključne besede: Marica Nadlišek Bartol, Trst v literaturi, slovenske pisateljice, romantični realizem, naturalizem, kratka proza, meščanski roman, Slovenka

↘ Viri in literatura

- Biber, Christina, 2005: Marica Nadlišek, tržaška ustvarjalka. Nadlišek, Marica: Na obali. Trst: ZTT = EST.
- Borovnik, Silvija, 1995: Pišejo ženske drugače?: o Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih. Ljubljana: Mihelač.
- Borovnik, Silvija, 2012: Književne študije: o vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Boršnik, Marja, 1962: Študije in fragmenti. Maribor: Založba Obzorja.
- Mihurko Poniž, Katja, 2008: Labirinti ljubezni v slovenski književnosti od romantike do II. svetovne vojne. Ljubljana: Založba Sophia.
- Mihurko Poniž, Katja, 2014: Zapisano z njenim peresom: prelomi zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne literature. Nova Gorica: Založba Univerze.
- Nadlišek Bartol, Marica, 1998: Fata morgana. Trst: Mladika.
- Nadlišek Bartol, Marica, 2009: Amerika in druge zgodbe o mojih otrocih. Trst: Mladika.
- Nadlišek, Marica, 2005: Na obali. Trst: ZTT = EST.
- Umek, Evelina, 2008: Po sledih Fata morgane. Marica Nadlišek Bartol 1867-1940. Trst: Mladika.
- Verginella, Marta, 2007: Marica Nadlišek, por. Bartol (1867-1940). Alenka Šelih ... (et al.): Pozabljena polovica, Portretih žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana: Tuma, SAZU.
- Verginella, Marta, 2017: Slovenka, prvi ženski časopis (1897-1902). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Verginella, Marta, 2017: Vijugasta pot žensk. Od pridobljenih pravic do zapoznelih priznanj. Pirjevec, Marija (ur.): Ženska literarna ustvarjalnost na Primorskem. Trst: Mladika, Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm.
- Pirjevec, Marija, 2017: Poti prostosti. Pirjevec, Marija (ur.): Ženska literarna ustvarjalnost na Primorskem. Trst: Mladika, Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm.
- Žerjal Pavlin, Vita, 2017: Slovenkine pesnice. Verginella, Marta (ur.): Slovenka, prvi ženski časopis (1897-1902). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.